

Voiko kuvia lukea?

Janne Seppänen, *Katseen voima. Kobti visuaalista lukutaitoa. 2. painos. Vastapaino, Tampere 2002. 249 s.*

Janne Seppänen, *Valokuvaa ei ole. Musta taide. Suomen valokuvataiteen museo, Helsinki 2001. 240 s.*

Janne Seppäsen punnittu ja erinomaisesti kirjoitettu teos *Katseen voima* on alansa suomalainen merkkiteos. Seppänen käsittelee siinä monipuolisesti visuaalisuuteen liittyviä ilmiöitä ja näkyvyyttä koskevia erilaisia tutkimusotteita ja -suuntauksia. Kirjan keskeinen käsite on visuaalinen järjestys: näemme asioita ja kuvia osina laajempia kulttuurisia kokonaisuuksia, jotka muovaavat olennaisesti niin näkemistä kuin näkyvää. Kirjan tavoite on luoda käsitteellisiä edellytyksiä visuaalisen lukutaidon kehittymiselle, edistää kykyä hahmottaa ja jäsentää kulttuurisia kokonaisuuksia, näkemistä ja nähtyä muovaavia kulttuurisia järjestyksiä. Epäilemättä kirja täyttää tehtävänsä hyvin, sillä se on jo vakiinnuttanut asemansa visuaalista kulttuurista koskevan tutkimuksen perusoppikirjana.

Ensimmäisessä pääluvussa Seppänen selvittää visuaalisen järjestyksen käsitettä ja ulottuvuuksia. Visuaaliset järjestykset ovat normatiivisia rakenteita, jotka antavat merkityksiä nähdylle ja ohjaavat katsomista. Niin fyysisen esineistön näkyvyys kuin näkeminen ja näkyminen sosiaalisen vuorovaikutuksen eri näytämöillä ovat kulttuurisesti järjestyneitä. Visuaaliset järjestykset ovat samalla vallan rakenteita, joissa yksilöt ja kollektiivit tuottavat ja käsittelevät identiteettien aspekteja. Luvun huomiot Platonin filosofia visuaalisuudesta, Debordin speaktaakkelin kritiikistä samoin kuin Baudrillardin simulaation teoriasta ovat oivaltavia. Seppänen korostaa sitä, miten vaikeaa visuaalisiin järjestyksiin on vaikuttaa, miten monitahoisia, hankalasti paikannettavia ja sopeutavia järjestyksiä ne itse asiassa ovat.

Kirjan toisessa pääluvussa Seppänen selvittää mitä on katsominen ja näkeminen. Hän etenee hyvin nopeasti näkemisen fysiologiasta ja psykologias-ta sosiologiaan, semiotiikkaan ja psykoana-

lyysiin. Seppänen korostaa sitä, että visuaalisuus poikkeaa muiden aistien välittämästä havaitsemisesta siinä miten näkeminen ja sen oppiminen on kietoutunut kieleen ja kielen oppimiseen. Tästä seuraa hänen mukaansa, että näkemisen tavat vaihtelevat muita havaitsemisen muotoja ja paljon enemmän kulttuurista toiseen. ”Katsominen ei ole ohimenevä tapahtuma, se on koko ajan jatkuva ja muokautuva prosessi, jossa aiemman mielikuvat, kulttuurinen kokemus ja vuorovaikutus lomittuvat toisiinsa”, Seppänen kiteyttää. Katsominen on samalla osallistumista vastavuoroisiin katseisiin, itsen sitomista toisiin, Seppänen pohtii kiinnostavasti Simmeliä seurailleen. Katsominen ja näkeminen sisältävät hyvin paljon viestintää, joka on vain osittain tietoista ja verbaalista. Seppänen selvittää kiintoisesti Sartren samoin kuin Lacanin fenomenologisia ja psykoanalyttisiä ajatuskulttuureja näkemiseen ja näkymiseen kuuluvista tiedostamattomista järjestyksistä.

Kirjan kolmannessa pääluvussa Seppänen tarkastelee kuvallisuutta osana visuaalisia järjestyksiä ja pohtii lähemmin kuvallista lukutaitoa. Alan tutkijat erottavat useita ”lukutaidon” lajeja, jotka kehittyvät lapsella eri vaiheissa: näkemyksen liittyvä nonverbaali representaatio, verbaalinen kommunikaatio, kommunikaatio representaatioilla, kirjallinen lukutaito. Vaikka kulttuurit muuttuvat yhä visuaalisemmiksi ja vähemmän kirjalliseksi, visuaalisen lukutaidon opetus ja oppiminen on pahasti retuperällä kirjalliseen lukutaitoon verraten, Seppänen esittää. Tämä pätee erityisesti kuviin, joiden valta ihmisten mielissä ja vuorovaikutuksessa on niin katkettua juuri sen vuoksi, että kuvia ei osata lukea. Kuvien digitaalinen käsittely ja niiden siirtely tietokoneilla ja puhelimilla näyttää mullistavat kuvallisen ja ei-kuvallisen rajaa entisestään.

Mitä kuvallisuus on?

Haluan lyhyesti kommentoida *Katseen voimaa* samoin kuin Seppäsen tähän läheisesti liittyvää artikkeliväitöskirjaa *Valokuvaa ei ole* yhden, mielestäni keskeisen kysymyksen kannalta. Kysymys kuuluu: Mitä oikeastaan on kuvien kuvallisuus ja tämän kuvallisuuden näkeminen? Seppänen ei mielestäni aseta tätä kysymystä kyllin painokkaasti, koska hän ajattelee,

että kuvien katsominen ja havaitseminen ei mitenkään olennaisesti poikkea muiden kohteiden katsomisesta ja näkemisestä. ”(...) koko kuvallisen ja ei-kuvallisen havainnon välinen erottelu on pulmallista, koska visuaalisessa aistimuksessa havainnoimme aina kuvaa. Verkkokalvolle piiryy kaksi kuvaa, joista aivot prosessoivat yhden kokonaisen, binokulaarisen kuva”, hän kirjoittaa (175). Saman ajatuksen hän toistaa useampaan kertaan: ”Painotan (...) sitä, että erottelu kuvallisen ja ei-kuvallisen havainnon välillä on analyttinen. Kaikki visuaaliset havainnot ovat kuvallisia, koska silmän verkkokalvon pohjaan piiryy kuva” (149).

On paikallaan kysyä, käyttäkö Seppänen sanaa ”kuva” johdonmukaisesti vai useammassa kokolailla täysin eri merkityksessä. Onko verkkokalvolle piirytävä ”kuva” kuva lainkaan samassa mielessä kuin Seppäsen pohdiskelema Public Enemy -juliste tai vaikkapa oma kuva peilissä? Eikö jälkimmäisten kuvien katsomiseen sisälly jotakin sellaista kuvallisuutta, joka erottaa se aistijäljestä verkkokalvolla ja myös kohteiden, esimerkiksi kadulla kiitävien autojen tai tien varrella olevien puiden havainnoista? Seppäsen ajatustavan mukaan mitään olennaisia tai olemuksellisia eroja ei ole. Voimme puhua kuvista enemmän tai vähemmän metaforisesti, mutta yhtä kaikki ne ovat kuvia. Oma käsitykseni on, että olennaisia eroja on ja että näiden erojen häivyttämien hämärtää ajatuskulttuuria visuaalisesta järjestyksestä siltä osin kuin kyse on kuvien havaitsemisesta.

Seppänen näyttää pitävän selviönä, että kuvat ovat tietynlaisia merkkejä, jotka omilla tavoillaan representoivat jotakin. Keskeisiä kuvien erityispiirteitä ovat indeksisyys ja ikonisuus. Toisin kuin verbaaliset merkit, kuva kertoo kohteestaan suoraan, kausaalisesti, kuten savu tulesta. Kuva myös muistuttaa kohdettaan, toisin kuin sanat ja lauseet. Kuvan metaforisuus on epälineaarista verbaalikielen verraten jne. Niin kiintoisia kuin Seppäsen kuvien semiotiikkaa koskevat huomiot ovatkin, ne eivät kuitenkaan riitä kuvallisen representaation erityispiirteiden hahmottamiseksi. Niihin voitaisiin esimerkiksi Nelson Goodmanin töiden pohjalta lisätä muita semioottisia ominaisuuksia, kuten tiheys ja täyteys, mutta sittenkään emme saisi täyttä kuvaa siitä, mikä erottaa kuvat puheesta ja kirjoituksesta.

Ennen kuvien merkkitasoa – joka

niillä luonnollisesti on ja johon Seppäsen analysoimat visuaaliset järjestykset valtaosin ilmeisesti kiinnittyvät – olisi syytä kysyä, mitä kuvien havaitsemisen on erotuksena niiden kohteiden havaitsemisesta, jotka eivät ole kuvia. Mikä erottaa auton kuvan katsomisen auton katsomisesta? Tällä kuvien havaitsemisen fenomenologisella tasolla ei ole mielestäni ole lainkaan itsestään selvää, että on paikallaan puhua kuvien lukemisesta. Pikemminkin näyttää siltä, että kuvien katsominen on sittenkin lähökohdiltaan hyvin erilainen tapahtuma kuin tekstin lukeminen ja että juuri nämä erot auttavat ymmärtämään kuvien erikoislaatuista voimaa ja keskeistä asemaa kulttuurisen ympäristön visuaalisissa järjestyksissä.

Seppäsellä on teoksessaan useita kiinnostavia ajatuskuluja, jotka viittaavat tähän suuntaan mutta eivät sovi yhteen hänen semioottisen kehikkonsa ja sen näkemyksen kanssa, että kaikki havaitseminen kun kuvallista. Hän itsekin toteaa, että lukemisen ja lukutaidon käsitteet ovat metaforisoituneet yhä enemmän kun on alettu puhua kuvien lukemisesta ja visuaalisesta lukutaidosta. Ikävä kyllä hän ei lähemmin pohdi näiden metaforien luonnetta, oikeutusta ja rajoja. Seppänen toteaa myös kirjansa käsittelevän subjektia, joka on ruumiillinen, aistillinen, tunteva, uneksiva, vain osittain mieltä liikkeitä tietoinen. Hän selostaa oivaltavasti Sartren ja Lacanin fenomenologisia ja psykoanalyttisiä katseen analyysejä, joiden tematisoiman subjektin hän kuitenkin mielestäni kadottaa kirjoittaessaan kuvista ja niiden lukemisesta. Samaten Seppänen selvittää asiantuntevasti Baudrillardin näkemyksiä simulaatiosta kuvallisuuden voimistumisena ja itsenäistymisenä kuvien ulkopuolisista referenteistä. Kuvat viittaavat yhä enemmän toisiin kuviin ja kuvallisuuteen ylipäätään, ja sikäli kuin ne kertovat kuvien ulkopuolisesta todellisuudesta tai peittävät sitä tai sen poissaoloa ne tekevät sitä kuvallisuuden ehdoin, simulaation toiminnasta käsin.

Tämä on yksi niistä kohdista, joissa Seppänen on mielestäni lähellä kohdallista näkemystä kuvallisen ja ei-kuvallisen havainnon eroista. ”Tämä ei ole piippu”. Kun katsomme piipun kuvaa, emme katso yksittäistä piippua emmekä piipun käsitteen esitystä. Katsomme piipun kuvaa, jonka hahmottaminen kuvaksi edellyttää ainakin tätä kaksinker-

taista negaatiota. Magritten allekirjoittama lause toteaa lakonisesti tämän vaikean asian ja samalla se tuo esiin kuvan ja verbaalisen kielen eroja.

Kun katsomme kuvia, katsomme kuvallisia asiantiloja – jotakin joka näyttää olevan ontologisesti suhteellisen itsenäistä sekä yksilöolioihin että käsitteellisiin merkityksiin nähden. Kuviin voidaan kyllä koodata mitä erilaisimpia merkityksiä – mistä Seppänen kirjoittaa hyvin oivaltavasti – mutta kuvista löytyvät merkitykset näyttävät olevan myös selvästi itsenäisempiä kuvien tekijöiden intentioihin nähden kuin ovat verbaalisten esitysten merkitykset. Kuvien kuvallisuus ja verbaaliset merkitysrakenteet kietoutuvat kulttuurin visuaalisissa järjestyksissä jatkuvasti toisiinsa, kommentoivat eri tavoin toisiaan, mutta tästä huolimatta kuvien tapa kantaa merkityksiä on erilainen kuin puheen tai kirjoituksen.

Kuvien kuvallisuus vetoaa meissä mielen, aistillisuuden ja ruumiillisuuden kerrostumiin, jotka ovat vain osittain tietoisia ja selkeän intentionaalisuuden piirissä. Seppäsellä on näistä kerrostumista yhtä ja toista kiinnostavaa sanottavaa, mutta kokonaisuus katoaa häneltä sittenkin kuvien osalta näkyvistä koska hän ei tunnista ”kuvallista differenssiä”. Seppäsen näkemys, että kaikki näköhavainnot ovat kuvallisia koska silmän verkkokalvolle piirtyy kuva, on periaatteessa sama kuin Descartesilla, jonka mukaan silmä on eräänlainen *camera obscura*. Tunnetusti Locke hahmotti koko ihmismielen saman mallin mukaan representoivaksi apparaatiksi. Näiden metaforien hedelmällisyydestä voidaan tietenkin olla montaa mieltä. Tosiasia joka tapauksessa lienee, että fenomenologiset ja psykoanalyttiset pyrkimykset muodostaa näkemystä kuvien katsomisen ja havaitsemisen erityislaadusta ovat säännönmukaisesti olleet myös yrityksiä irtautua modernin representationalismin otteesta.

Diskurssin rajat

Luen Seppäsen väitöskirjan otsikon *Valokuvaa ei ole* sanovan, että valokuva itse asiassa tyhjenee niihin erilaisiin kulttuurisiin käytäntöihin ja diskursseihin, joiden piirissä valokuvia tehdään ja katsotaan. Teos on erinomaisen kiinnostava esitys valokuvan tutkimuksen perinteistä ja niitä koskevista nykykeskus-

teluista. Teos sisältää myös oivaltavia ja valaisevia kuva-analyysejä, joissa Seppänen demonstroi miten esimerkiksi luontoa koskevat diskurssit representoivat lehtikuvissa. En halua kommentoida teosta tässä yhteydessä muuten kuin väittämällä poleemisesti, että kyllä valokuva yhä edelleen on jonakin sellaisena kuvallisuuden kantajana, joka usein vetoaa katsojaansa aistillisuuden, kuvittelukykyyn, intuition ja tunteiden tasoilla sillä tavoin yksilöllisesti, identiteetin syvärakenteita koskettaen, ettei mikään visuaalisen järjestyksen purkutyö tavoita tätä likimainkaan kokonaan.

Kuvien digitaalinen käsittelykään ei välttämättä sammuta niiden kuvallista lumoa. Vaikka kuvissa näkyvien kohteiden ulkoasua ja näkymisen tapoja voidaan muovata mielin määrin, ero kuvan ja ei-kuvan välillä tuskin sitenkään katoaa. Kuvien ja niiden katsomisen funktiot kyllä muuttuvat; ne eivät voi enää samassa mielessä esittää ei-kuvallisia kohteita. Ehkä kuvat vetoavat nyt enemmän ja suuremmin katsojien kuvittelukykyyn, tuoden näkyville uudenlaisia esittämisen, näkemisen, kuvittelun, tuntemisen tapoja ja niiden yhdistelmiä, sen sijaan että ne esittäisivät jotakin ei-kuvallista. Vaikea sanoa.

Edellä lyhyesti ja poleemisesti muotoillusta ajatustavastani seuraa, että kuvat ja niiden kuvallisuus eivät kokemuksellisesti ole sittenkään niin täysin kulttuurisesti relatiivisia kuin Seppäsen diskurssianalyytit antavat ymmärtää. Kuvien havaitsemisessa – ja havaitsemisessa ylipäätään – on myös tasoja, jotka eivät ole yhtä alttiita visuaalisten järjestysten muutoksille kuin toiset tasot. Tämänkään näkemyksen kunnollinen perustelu ei ole mahdollista tässä yhteydessä.

Jussi Kotkavirta